collectieve KRACHT

Hét kennisplatform voor burgercollectieven

Burgercollectieven aan het roer?

In co-creatie met de overheid naar succesvolle transities

ESSAY

Tine De Moor, Darinka Czischke, Carola van Eijk, Marianne Groep-Foncke, Lukas Held, Ina Horlings, Lise Jans, Reinout Kleinhans & Ingmar van Meerkerk

Burgercollectieven aan het roer?

In co-creatie met de overheid naar succesvolle transities

Tine De Moor, Darinka Czischke, Carola van Eijk, Marianne Groep-Foncke, Lukas Held, Ina Horlings, Lise Jans, Reinout Kleinhans & Ingmar van Meerkerk[1]

Dit is een geïllustreerde versie van het artikel dat op 01-03-2025 is gepubliceerd in Bestuurswetenschappen 2025/1.

De samenleving staat voor urgente crises, zoals klimaatverandering en woningnood, die gevoelens van onzekerheid en wantrouwen jegens de overheid versterken. Veel burgers voelen zich machteloos en ervaren een afname van controle over hun leefomgeving. Tegelijkertijd zien we een groeiende beweging van zelforganisatie, waarbij burgercollectieven verantwoordelijkheid nemen voor lokale uitdagingen op gebieden zoals energie, zorg en wonen. Burgercollectieven bieden unieke oplossingen door hun focus op gedeelde waarden, duurzaamheid en decentrale besluitvorming. Toch verloopt samenwerking met overheden vaak moeizaam, door verschillen in doelen en werkwijzen, omdat de specifieke institutionele logica niet herkend wordt. Ze worden beschouwd als 'hybride' organisaties, ergens tussen markt en overheid in, maar zijn daarmee noch het een, noch het ander. Dit essay onderzoekt hoe burgercollectieven en overheden effectiever kunnen samenwerken wanneer deze institutionele logica en de rollen die burgercollectieven kunnen spelen beter bekend zijn. Ook gaat het in op de voorwaarden die nodig zijn om deze initiatieven inclusiever en representatiever te maken. Het doel is om de kracht van burgercollectieven te benutten voor noodzakelijke maatschappelijke transities en het herstel van vertrouwen in democratische processen.

Dit essay biedt practitioners meer inzicht in wat typisch is voor een burgercollectief en hoe dit aanleiding kan geven tot een andere relatie met overheidspartijen. Het positioneert burgercollectieven als een mogelijk vehikel voor het terugwinnen van vertrouwen van burgers in de samenleving en democratie én als een vorm van organisatie die maatschappelijke transities kan realiseren.

[1] T. De Moor, D. Czischke, C. van Eijk, M. Groep-Foncke, L. Held, I. Horlings, L. Jans, R. Kleinhans, & I. van Meerkerk, 2025. Burgercollectieven aan het roer? In co-creatie met de overheid naar succesvolle transities. Bestuurswetenschappen, 79(1), 64-83. https://doi.org/10.5553/Bw/016571942025079001005

1

INLEIDING

Nu de samenleving wordt geconfronteerd met meerdere en onderling verweven crises nemen gevoelens van onzekerheid, stress en machteloosheid, polarisatie en wantrouwen jegens de overheid toe (Den Ridder et al., 2022). In 2023 heeft de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) uiteengezet hoe Nederlandse burgers parallel daaraan ook een afnemend gevoel van controle over hun leven en leefomgeving ervaren. Van woningnood en de leefbaarheid in steden en landelijke gebieden tot klimaatverandering en de transitie naar duurzame energiebronnen (Bovens et al., 2023): als individuele burger is het vaak niet meer duidelijk of en hoe je zelf kan bijdragen aan een oplossing voor al die problemen.

Het vertrouwen van burgers in overheidsinstellingen als mogelijke "partner" in het zoeken naar oplossingen is de afgelopen jaren tot een historisch dieptepunt gedaald. In 2021 had slechts 21% van de Nederlanders vertrouwen in de nationale overheid en slechts één derde in lokale overheden (Engbersen et al., 2021). Wanneer burgers worden geconfronteerd met obstakels in de toegang tot publieke goederen en diensten—door financiële beperkingen of een gebrek aan digitale vaardigheden (Olsthoorn et al., 2017)—neemt het wantrouwen jegens de overheid verder toe. Vermeend gebrek aan daadkracht speelt ook een rol. Zo maakt ruim 65% van de Nederlanders zich zorgen over klimaatverandering (Hammingh et al., 2022; IPSOS, 2022), waarbij velen van mening zijn dat de overheid onvoldoende actie onderneemt (Kloosterman & Akkermans, 2022). Daarnaast spelen institutionele problemen zoals de Toeslagenaffaire een rol. Bovengenoemde factoren voeden een afname van vertrouwen en een toename van democratische apathie, waarbij mensen zich steeds meer afzijdig houden van het democratische proces.

Anderzijds zien we echter al enige tijd een groeiende tendens van zelforganisatie, gestuurd van onderop (De Moor, 2013): gemeenschappen van burgers, in de vorm van burgercollectieven, nemen de verantwoordelijkheid voor hun eigen leefomgeving. Het gaat daarbij om vormen van collectieve actie door burgers die het voortouw nemen in hun buurt, dorp, stad of regio. Een burgercollectief kan gedefinieerd worden als een collectief van burgers (als natuurlijke personen) dat van onderaf is geïnitieerd en geleid door burgers zelf, gericht op een gedeeld doel, waarbij over het algemeen een gemeenschappelijk beheerd goed of dienst centraal staat. Voorbeelden zijn energie- en zorgcoöperaties, voedselcollectieven, bewonersbedrijven en gezamenlijke duurzame woonvormen (De Moor, 2013; Edelenbos & Van Meerkerk, 2016; Czischke et al., 2023). Wetenschappers hebben erop gewezen dat de terugtrekking van de staat uit publieke voorzieningen, zoals huisvesting en andere diensten, een belangrijke oorzaak is voor de toename van collectieve zelforganisatie als een manier om (lokale) welvaartslacunes te compenseren (Bosch, 2016; Atkinson et al., 2017; Mullins & Moore, 2018), vaak ook omdat de door de overheid verwachtte marktontwikkelingen gewoonweg niet plaatsvinden (De Moor, 2013 en 2023). Burgers organiseren zich in collectieven, niet alleen om zelf voorzieningen te creëren waar de overheid niet meer in voorziet, of om grip te krijgen op hun eigen leefomgeving, maar ook omwille van ideële motieven zoals naastenliefde, sociale verbinding, het mee willen bouwen aan de lokale gemeenschap en streven naar een duurzamere samenleving. In sommige situaties zijn bij burgercollectieven betrokken burgers van mening dat ze ook betere oplossingen kunnen creëren dan de (lokale) overheid of de markt. Hun oplossingen beschouwen ze als meer effectief, en vaak wordt ook het argument gehanteerd dat het zo goedkoper kan.

In bepaalde gevallen worden er via het zogenaamde uitdaagrecht middelen aangevraagd om een alternatief voor publieke dienstverlening te realiseren (Driessen et al., 2019), waarbij een burgercollectief de opdracht krijgt om de dienstverlening uit te voeren. De meeste burgercollectieven kiezen er echter voor om voor hun eigen leden diensten uit te bouwen, en verliezen soms na een moeizame zoektocht het vertrouwen in een duurzame samenwerking met de lokale overheid. Burgercollectieven staan daarmee vaak vrij ver van het overheidsgebeuren, en hebben over het algemeen ook niet meteen de intentie om overheidsbeleid te beïnvloeden (De Moor et al., 2020).

In het verleden werd de groei van burgercollectieven wel gekoppeld aan de uitrol van de zogenaamde “participatiemaatschappij“. Deze—inmiddels wat sleetse—term uit de Troonrede van 2013 werd gelanceerd met een oproep naar burgers om veel meer zelf te gaan doen, op een moment dat burgercollectieven zich al een tijdje manifesteerden in sectoren als energie en zorg. Net als bij de "Big Society"-agenda die in de jaren 2010 werd aangenomen door de Britse conservatieve coalitieregering, betogen kritische stemmen dat de staat zich hiermee aan zijn verantwoordelijkheden wil onttrekken (Foucault, 2002), en de taal van burgerparticipatie inzet om bezuinigingen op de verzorgingsstaat te rechtvaardigen (Verhoeven & Tonkens, 2013; Bulley & Sokhi-Bulley, 2014). Los van die mogelijke achterliggende beweegredenen, kunnen we wel stellen dat in het bijzonder lokale overheden de afgelopen jaren intensief geëxperimenteerd hebben met diverse vormen van burgerparticipatie om het gebrek aan legitimiteit en vertrouwen in overheids- en politieke instellingen te herstellen. Deze variëren van traditionele inspraak en publieksparticipatie tot meer gedurfde co-creatie, een werkwijze waarbij de betrokken actoren het proces, de inhoud en het “product” samen vormgeven (De Moor, 2013; Edelenbos & Van Meerkerk, 2016; Czischke et al., 2023). Maar in de praktijk blijken burgercollectieven toch eerder aan de rand van het debat over participatie te staan, aangezien ze als aparte organisaties functioneren en, zoals gezegd, vaak niet meteen de intentie hebben om invloed uit te oefenen op het beleid. Dit komt mede omdat burgercollectieven in de eerste plaats gericht zijn op participatie binnen de eigen organisatie, onderaf opgezet vanuit de eigen gemeenschap, in plaats van op uitnodiging of initiatief van de overheid, van bovenaf. De koppeling die in het debat over burgercollectieven gemaakt werd met het debat over participatie als een instrument voor beleidsbeïnvloeding en ook uitvoering, heeft in het verleden vaak voor de nodige chaos in het debat rond de rol van burgercollectieven in de samenleving gezorgd (De Moor, 2020). Om de rol van burgercollectieven goed te kunnen beschrijven en evalueren moeten ze, naar onze mening, dan ook los gezien worden van dat participatiedebat.

> “In dit essay proberen we te duiden waar burgercollectieven voor staan, met hun specifieke institutionele logica als uitgangspunt.”

In dit essay proberen we te duiden waar burgercollectieven voor staan, met hun specifieke institutionele logica als uitgangspunt. We gaan in op de vraag hoe dat de verhoudingen en werkvormen beïnvloedt, ervan uitgaande dat niet de overheid op voorhand de spelregels bepaalt, maar de leden van het collectief zelf. Hoewel ze vaak een oorspronkelijk publieke dienst faciliteren (zorg, energie, mobiliteit) zonder de bedoeling de rol van de overheid over te nemen, is in sommige gevallen wel sprake van betrokkenheid van de overheid. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer de overheid gemeentelijke infrastructuur voor de activiteiten van het burgercollectief ter beschikking stelt. Hun specifieke vorm zorgt ervoor dat burgercollectieven bepaalde rollen op zich (kunnen) nemen die een overheid of een marktpartij niet op zich kan of wil nemen, omdat de respectievelijke institutionele logica’s dat niet toelaten. Burgercollectieven hebben over het algemeen bijvoorbeeld een heel lokale focus en maar beperkte interesse in het opschalen, in welke vorm dan ook, als organisatie. Marktpartijen zullen veelal juist vertrekken vanuit het potentieel om op te schalen en vaak geen initiatief nemen wanneer dat potentieel er vanuit hun perspectief er niet is. Tegelijkertijd zorgt de lokale focus van burgercollectieven er juist voor dat lokale problemen sneller opgepikt worden, en liggen ze daarmee meer in lijn van wat van een lokale overheid verwacht mag worden. Wanneer overheden de mogelijke rollen van burgercollectieven beter begrijpen, kunnen ze hun verwachtingen ten aanzien van deze relatief nieuwe organisatievorm beter vormgeven en het potentieel op het vlak van co-creatie meer benutten.

Dergelijke co-creatie zal nodig zijn om ook op het niveau van buurten en gemeenschappen tot veerkrachtige samenlevingen te komen, die toelaten om adequaat te reageren op uitdagingen zoals de energietransitie

en klimaatverandering (Bovens et al., 2023). Veerkracht behelst veel meer dan aanpassen aan wijzigende omstandigheden. Veerkracht vereist dat individuen en gemeenschappen in staat worden gesteld en worden toegerust om zelfwerkzaam te *kunnen* zijn. Vaak komen burgers zelf met innovatieve ideeën die passen bij de lokale omstandigheden, waardoor broedplaatsen ontstaan voor de maatschappelijke transities die nodig zijn om de uitdagingen op het gebied van huisvesting, leefbaarheid, klimaatverandering en de energietransitie het hoofd te bieden. Zowel wetenschappelijke als beleidsrapporten benadrukken dat burgercollectieven over het vermogen beschikken om een significante bijdrage te leveren aan het aanpakken van grote maatschappelijke en ecologische uitdagingen, en tegelijkertijd het welzijn van de betrokken individuen kunnen verbeteren (Hubert, 2011; Rosenthal et al., 2014; European Environment Agency, 2019; Igalla et al., 2020; Fransen et al., 2022; European Parliament, 2023). Burgercollectieven experimenteren hierbij met nieuwe wegen, benaderingen en innovatieve oplossingen voor hardnekkige maatschappelijke uitdagingen, beginnend op het niveau van de dagelijkse leefomgeving (Igalla et al., 2020; Schreuder & Horlings, 2022). Vanuit kleinschalige initiatieven dragen zij bij aan bredere maatschappelijke transities (Cajaiba-Santana, 2014; Loorbach et al., 2020; Jans, 2021; Wittmayer et al., 2024), omdat zij de eerste moeilijke stappen en kritische massa die nodig is voor de transitie kunnen versterken. Burgercollectieven zijn ook wel beschreven als voorbeelden van prefiguratieve politiek (Avelino et al., 2024; Ferreri, 2024), oftewel een beweging die door middel van gerichte acties toewerkt naar een gewenste toekomst. Diverse burgercollectieven proberen immers ideeën voor een radicaal andere toekomst via sociale praktijken te verwezenlijken (Schiller-Merkens, 2022). Ook zijn velen gericht op maatschappelijke transities: fundamentele transformatieve veranderingsprocessen die een samenleving moet ondergaan om op lange termijn duurzaamheid te bereiken (vgl. Loorbach et al., 2020; Wittmayer et al., 2024). Co-creatie tussen overheden en burgercollectieven kan die transities versnellen.

Co-creatie tussen overheden en burgercollectieven vereist echter wel dat burgercollectieven als gelijkwaardige partners worden behandeld door overheidsinstanties en ambtenaren. Dit stelt hen in staat om samen oplossingen en lokale innovaties te ontwikkelen die de bredere gemeenschap ten goede komen. Hoewel er de afgelopen jaren een levendige gemeenschap van burgercollectieven is ontstaan, worden ze vaak geconfronteerd met aanzienlijke uitdagingen die hun betrokkenheid, impact en duurzaamheid op de lange termijn belemmeren. Een aanzienlijk deel van deze uitdagingen vloeit voort uit gebrekkige samenwerking met overheden en andere instellingen. Het onderzoeken van verschillende participatieve ontwerp- en creatiemethoden is essentieel om de sterke punten en beperkingen van burgercollectieven te begrijpen.

2

DE PLAATS VAN BURGERCOLLECTIEVEN IN DE SAMENLEVING

In de afgelopen decennia zijn burgercollectieven in veel sectoren ontstaan en in aantal gegroeid, niet alleen in Nederland, maar ook elders in Europa (De Moor, 2013, 2021, 2023; Horlings & Wills, 2024). Zij creëren gezamenlijk middelen voor dit doel en kunnen een democratische en formele organisatie opzetten om deze collectieve middelen op de lange termijn te beheren en te verdelen onder de leden van het collectief. Deze initiatieven van het maatschappelijk middenveld, ook wel bekend als "commons", of instituties voor collectieve actie (Ostrom, 1990), zijn een specifieke vorm van *grassroots* organisaties, met uiteenlopende doelen. Zo richten bijvoorbeeld energiecoöperaties zich veelal op een combinatie van milieu, sociale en economische doelen (Germes et al., 2021), met als hoofddoelstelling om te voorzien in duurzaam geproduceerde energie voor de eigen leden. Zorgcoöperaties dichten het gat wanneer commerciële zorgpartijen zich terugtrekken uit dunbevolkte gebieden. Daarbij beantwoorden ze aan de vraag vanuit de overheid om sociale netwerken in de (thuis)zorg te betrekken en leunen ze sterk op gevoelens van saamhorigheid in een omgeving (Wittenberg et al., 2024). Burgercollectieven zijn geen tijdelijke samenwerkingsverbanden, maar vertrekken vanuit langetermijndoelstellingen en werken samen op basis van gedeelde waarden zoals wederkerigheid, solidariteit en toereikendheid – dat wil zeggen dat de beschikbare middelen volstaan om aan de basisbehoeften van de eigen leden te voldoen. Deze waarden zijn essentieel voor het functioneren van de organisatie en stellen haar in staat om zich te richten op nut, sociale rechtvaardigheid en efficiëntie voor haar leden (De Moor, 2021).

In Nederland hebben burgercollectieven zich inmiddels in alle sectoren ontwikkeld en vertoont de beweging, na decennia van experimenteren, tekenen van professionalisering en consolidatie. Deze evolutie wordt gekenmerkt door de opkomst van ondersteunende netwerken, intermediaire organisaties op hogere schaalniveaus en de invoering van franchisemodellen, die de snelle en formele oprichting van nieuwe burgercollectieven door het hele land vergemakkelijken (De Moor, 2023). In sommige sectoren zijn deze netwerken erin geslaagd om voor hen belangrijke thema's op de hoogste politieke niveaus te agenderen en invloed uit te oefenen op besluit- en beleidsvorming, resulterend in wetswijzigingen op nationaal niveau. Energiecoöperaties hebben, via hun eigen netwerken, de decentralisatie van de energietransitie bevorderd (Horlings er al., 2023). De opname van de wooncoöperatie in de Woningwet van 2015 maakt collectieve, zelfgeorganiseerde wooninitiatieven mogelijk die bijdragen aan verschillende maatschappelijke transities, zoals de decommodificatie van huisvesting–het proces waarbij mensen minder afhankelijk zijn van de (woning)markt om in hun basisbehoeften te voorzien (Brysch & Czischke, 2022; Ferreri & Vidal, 2022), het verminderen van eenzaamheid (Van den Berg et al., 2023) en het faciliteren van sociale integratie van gemarginaliseerde groepen (Czischke & Huisman, 2018; Mahieu & Van Caudenberg, 2020).

Franchiseorganisaties zijn er de afgelopen jaren op hun beurt in geslaagd om in specifieke sectoren voet aan de grond te krijgen. De Broodfondsmakers ontwikkelden een model voor schenkkringen voor ZZPs; de Herenboeren ondersteunen het opzetten van consumentencoöperaties in de biologische landbouw; Knarrenhof blies het "hofjesmodel" voor woningen voor ouderen nieuw leven in. Franchisegevers delen hun oplossing voor een maatschappelijk probleem, waardoor franchisenemers vaak sneller kunnen opstarten, een aantal risico's en kinderziektes vermijden en onderdeel worden van een grotere beweging. Dit kan, maar hoeft niet noodzakelijk, ten koste gaan van het lokale karakter van het individuele burgercollectief (Giudici et al., 2020; Tracey & Jarvis, 2007). Door dergelijke modellen neer te

zetten die enerzijds een snelle verspreiding door het hele land toelaten, maar anderzijds ruimte laten voor invulling door lokale groepen, ontstaat er langzamerhand meer organisatorische homogeniteit. Dit wordt nog versterkt door de informatie-uitwisseling tussen netwerken van burgercollectieven. Om meer gewicht in de schaal te leggen en onderhandelingskracht te winnen passen burgercollectieven vaak netwerkstrategieën toe zoals het vormen van top-coöperaties, waarbij verschillende kleinere coöperaties met vergelijkbare behoeften samenwerken om voldoende kritische massa te bereiken.

Netwerkstrategieën zijn vooral erg belangrijk in sectoren waar professionele actoren de markt domineren en waar hardnekkige financiële en regelgevende belemmeringen de groei van nieuwe spelers verhinderen, zoals in het geval van wooncoöperaties (Czischke et al., 2023; Czischke, 2023). Hierdoor behouden ze hun lokale focus en kleinschaligheid die relevant zijn voor het aantrekken van nieuwe leden uit de gemeenschap (Jans et al., 2024), terwijl ze profiteren van gedeelde middelen, verhoogde efficiëntie en collectieve onderhandelingsmacht (De Moor, 2023; 2024). Tegelijkertijd verhoogt dit ook de zichtbaarheid van de vele lokale initiatieven die anders onder de radar van landelijke overheden zouden blijven. De zichtbare acties van burgers kunnen ook degenen die niet lid zijn van dergelijke collectieven motiveren tot handelen, door het veranderen van normen en het versterken van verbondenheid in de lokale gemeenschap (Jans, 2021). Dit speelt onder meer bij coöperaties op het gebied van huisvesting, die het anderen ook gunnen om hun woonsituatie vorm te geven op een manier die nog veelal door overheden en marktpartijen wordt genegeerd. Onderzoek in drie Europese landen laat zien dat succesvolle bewonersbedrijven er naast formele verantwoordingsverplichtingen allerlei informele strategieën van representatie en verantwoording op nahouden om de eigen achterban bij de les te houden en om naar buiten toe ook een duidelijk verhaal te kunnen vertellen (Kleinhans et al., 2020).

Ondanks hun groei en potentieel, ondervinden burgercollectieven nog steeds knelpunten door en fricties met overheidsinstanties, als gevolg van bestaand beleid, institutionele structuren, een gebrek aan begrip voor deze vrijwillige en deels informele organisatievormen en tegenwerking van gevestigde actoren. Daarnaast is in sommige sectoren sprake van versnippering: er is sprake van verschillende soorten collectieven en soms van tegenstrijdige agenda's, die een gezamenlijke identiteit en positie ten opzichte van de overheid in de weg staan. Deze obstakels belemmeren productieve samenwerking of co-creatie tussen burgercollectieven en de overheid (Kleinhans, 2017; Duijn et al., 2019; Spekkink et al., 2022; Pera & Bussu, 2024). Een belangrijke barrière voor effectieve samenwerking is het gebrek aan afstemming tussen overheidsstructuren en -procedures enerzijds en de doelen, structuren en werkwijzen van burgercollectieven anderzijds (Voorberg et al., 2014; Duijn et al., 2019; De Moor et al., 2020). Burgercollectieven zijn vaak terughoudend om nauwere banden met de lokale overheid aan te gaan, omdat ze hun autonomie willen bewaren en vrezen voor beïnvloeding, co-optatie of bureaucratisering (Edelenbos & Van Meerkerk, 2016; Goedkoop & Devine-Wright, 2016; Kleinhans et al., 2020), of afhankelijkheid van subsidies. Er is een tegenstelling tussen de logica's van burgercollectieven en die van overheden ten aanzien van doelen, timing, wijze van planning, agenda's, rollen en aanpak (Brown et al., 2020). Tegelijkertijd hebben burgercollectieven vaak wel steun van overheden en andere externe partijen nodig om institutionele en financiële barrières te slechten (Bomberg & McEwen, 2012; Seyfang et al., 2013; Goedkoop & Devine-Wright, 2016; Markantoni, 2016; Barnes & Hansen, 2022; Czischke et al., 2023; Czischke, 2023). Samenwerking met lokale overheden hoeft de acceptatie en deelname van burgers aan burgercollectieven niet in de weg te staan (Jans et al., 2024). Een betere samenwerking tussen burgercollectieven en lokale overheden is dus cruciaal om gedeelde doelen te bereiken, beleid inhoudelijk beter te maken en transitieprocessen te versnellen.

3

DE AFWIJKENDE INSTITUTIONELE LOGICA VAN BURGERCOLLECTIEVEN ALS BARRIÈRE VOOR CO-CREATIE

Een deel van de verklaring voor fricties tussen burgercollectieven en overheden ligt zoals gezegd in de manier waarop overheden burgercollectieven zien, namelijk als een vorm van burgerparticipatie die input levert voor vooraf ingestelde beleidsdoelen en -processen. Er is te weinig oog voor de rol van burgercollectieven als een onafhankelijk coördinatiemechanisme en organisatievorm die collectieve diensten en goederen levert aan hun leden of de lokale gemeenschap (Edelenbos et al., 2018; Hendriks & Dzur, 2022; De Moor, 2023). Omdat burgercollectieven op eigen initiatief ontstaan, kunnen zij dus ook los van de overheid functioneren, en niet zelden is dat ook een bewuste keuze om afhankelijkheid van subsidies te vermijden.

Bij het verkennen van nieuwe vormen van co-creatie tussen overheden en burgercollectieven is het cruciaal om te erkennen dat burgercollectieven zoals gezegd een eigen en andere institutionele logica volgen dan overheden of commerciële bedrijven. Op basis van de literatuur kunnen we de volgende kenmerken van deze institutionele logica onderscheiden (Igalla et al., 2019; Hendriks & Dzur, 2022; De Moor, 2023; De Moor, 2024):

- **Gedeelde waarden en belangen:** Burgercollectieven worden gevormd rond gedeelde gemeenschaps- of groepswaarden, zoals bijdragen aan de lokale gemeenschap, sociale rechtvaardigheid of milieuzorg, in plaats van marktdoelen. Dit leidt vaak tot innovatieve benaderingen, geworteld in andere waarden dan die van commerciële bedrijven (Brown et al. 2020).
- **Vrijwillig lidmaatschap:** De leden van (geformaliseerde) burgercollectieven zijn zowel belanghebbenden als aandeelhouders, waarbij lidmaatschap vrijwillig is, in tegenstelling tot bij overheden, waarbij burgers geen opt-out mogelijkheid hebben. Iedereen die de waarden van de organisatie deelt, kan lid worden.
- **Lokale focus:** De geografische actieradius van burgercollectieven is vaak beperkt en gericht op het verbeteren van de directe leefomgeving, bijvoorbeeld als bewoner, consument, werknemer of producent, al zijn er ook voorbeelden van burgercollectieven die regio-overstijgend werken. De lokale verbondenheid versterkt de relevantie en eigen verantwoordelijkheid van burgers voor hun leefomgeving, maar houdt de initiatieven vaak kleinschalig. Netwerken (zie hoger) van burgercollectieven zijn vaak een manier om klein te blijven maar toch te kunnen leren van gelijkaardige initiatieven elders.
- **Decentrale besluitvorming:** Besluitvorming in burgercollectieven is doorgaans gedecentraliseerd en participatief, waarbij consensus tussen de leden wordt nagestreefd. Dit verschilt van de hiërarchische besluitvorming binnen overheidsorganisaties en de centraal aangestuurde besluitvorming in commerciële bedrijven.

- **Collectief rentmeesterschap:** Het creëren, toewijzen en beheren van middelen binnen burgercollectieven is vaak gebaseerd op collectief rentmeesterschap en gedeelde verantwoordelijkheden, in tegenstelling tot overheidsinstellingen (die publieke middelen beheren) en commerciële bedrijven (die worden gedreven door marktvraag en winst). Succesvolle burgercollectieven hebben vaak een hybride businessmodel waarin op verschillende manieren geld opgehaald wordt om financieel onrendabele maar sociaal relevante activiteiten te organiseren.
- **Verantwoording aan eigen leden:** Burgercollectieven zijn verantwoording verschuldigd aan hun leden, waarbij vertrouwen en gedeelde waarden centraal staan. Overheden zijn verantwoording schuldig aan de gehele gemeenschap, terwijl bedrijven primair verantwoording afleggen aan aandeelhouders en belanghebbenden, met transparantie die vaak door regelgeving wordt afgedwongen.
- **Langetermijnvisie:** Burgercollectieven geven vaak prioriteit aan duurzaamheid op de lange termijn en het welzijn van de gemeenschap, boven kortetermijnwinsten. Overheden balanceren steeds tussen korte termijndoelen en duurzaamheid op de lange termijn, terwijl bedrijven zich richten op duurzame groei en winstgevendheid binnen concurrerende markten.

De logica van burgercollectieven staat geregeld op gespannen voet met die van overheden (Van der Steen et al., 2015; Nederhand et al., 2019; Karré & Van Meerkerk, 2023). Lokale overheden opereren vanuit hiërarchische en bureaucratische structuren. Het volgen van formele procedures en een regelgebonden cultuur waarin verantwoording naar de politiek-bestuurlijke top centraal staat kan leiden tot rigide en tijdsgebonden processen die botsen met het decentrale, flexibele en horizontale karakter van burgercollectieven. Overheden werken met politieke tijdcycli, waardoor ze vaak meer tijd nodig hebben om keuzes te maken. Overheden moeten immers meer verantwoordelijkheden, randvoorwaarden, politieke doelen en belangen afwegen en integreren. Dit leidt in de praktijk tot minder eenduidige doelen waarin ook afwegingen worden gemaakt die kunnen botsen met de waarden, idealistische en meer gemeenschapsgerichte doelen van burgercollectieven. Vanwege de politiek-bestuurlijke omgeving–met mogelijke politieke repercussies–en de nadruk op juridische zorgvuldigheid zijn veel overheden risicomijdend (Driessen, 2024). Dit botst met de drang van burgercollectieven om te experimenteren en te innoveren, om het juist anders te doen dan bestaande structuren tot dan toe hebben gedaan. Dit leidt tot de situatie waarin overheden vernieuwing wel willen faciliteren, maar deze tegelijkertijd frustreren.

Behalve dat burgercollectieven worden gekenmerkt door unieke organisatie- en bestuursstructuren en institutionele logica, hebben zij over het algemeen ook andere groei-ambities dan traditionele organisaties, zeker organisaties van commerciële aard. Zij volgen daarmee een eigen ontwikkelingspad of levenscyclus. Hun primaire focus ligt meestal op lokale impact, uitgaande van de kenmerken van de plek of het gebied en de directe behoeften van de gemeenschap, in plaats van te groeien in omvang of geografisch bereik (De Moor et al., 2020). Deze gelokaliseerde aanpak betekent dat ze meer gericht zijn op het versterken van hun impact binnen de eigen organisatie, lokale gemeenschap en het netwerk dan op schaalvergroting. Geredeneerd vanuit de beschikbare middelen (in brede zin) verbreden ze dan eerder hun dienstenaanbod binnen de gemeenschap dan die gemeenschap van leden zelf verbreden. Dergelijke “multi-purpose-aanpak” vergroot hun relevantie en duurzaamheid voor de eigen organisatie, zonder het aantal leden significant te verhogen. Zo hebben sommige coöperaties in Nederland hun activiteiten uitgebreid van energievoorziening naar zorgdiensten, waardoor ze multifunctionele organisaties zijn geworden (De Moor, 2024). Deze aanpak, gecombineerd met de bereidheid van de leden om wederkerig te handelen, versterkt het businessmodel van de coöperatie.

De institutionele logica van burgercollectieven

collectieve KRACHT

1

Gedeelde waarden en belangen
Burgercollectieven ontstaan rond gemeenschapswaarden zoals sociale rechtvaardigheid en milieuzorg, wat leidt tot innovatieve, niet-marktgedreven oplossingen.

Vrijwillig lidmaatschap
Lidmaatschap van burgercollectieven is vrijwillig en open voor iedereen die hun waarden deelt, anders dan bij verplichte deelname aan overheden.

2

3

Lokale focus
Burgercollectieven richten zich vooral op de directe leefomgeving, waarbij lokale verbondenheid initiatieven versterkt maar vaak kleinschalig houdt.

Decentrale besluitvorming
Besluitvorming binnen burgercollectieven is meestal participatief en gebaseerd op consensus, in tegenstelling tot hiërarchische structuren.

4

5

Collectief rentmeesterschap
Burgercollectieven beheren middelen collectief en combineren vaak inkomstenbronnen om sociaal relevante activiteiten mogelijk te maken.

Verantwoording aan eigen leden
Burgercollectieven leggen verantwoording af aan hun leden, gebaseerd op vertrouwen en gedeelde waarden in plaats van externe regelgeving.

6

7

Langetermijnvisie
Burgercollectieven stellen duurzaamheid en gemeenschapswelzijn op de lange termijn boven kortetermijnwinst.

Bron: Moor, T. De, Czischke, D., Eijk, C. van, Groep-Foncke, M., Held, L., Horlings, I., Jans, L., Kleinhans, R., & Meerkerk, I. van(2025). Burgercollectieven aan het roer? In co-creatie met de overheid naar succesvolle transities.Bestuurswetenschappen, 79(1), 64-83. *https://doi.org/10.5553/Bw/016571942025079001005COLLECTIEVEKRACHT.*

4

HET POTENTIEEL EN DE ROLLEN VAN BURGERCOLLECTIEVEN

Prominente Nederlandse instellingen zoals de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (RLI), het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en de Europese Unie hebben burgercollectieven erkend als potentiële, zij het gedeeltelijke, oplossingen voor het bevorderen van indirecte controle over het leven van burgers (Bovens et al., 2023). Er is, met andere woorden, het nodige potentieel voor maatschappelijke waardecreatie op het niveau van de individuele burger. Kritische beschouwingen wijzen op mogelijk te hoge verwachtingen (zie Blok et al., 2023) of stellen zelfs dat burgercollectieven en andere "civil society organisaties" door overheden en denktanks te veel als wondermiddel worden gezien die de hardnekkige sociale, economische en politieke problemen zouden kunnen oplossen (Edwards, 2004). Anderen stellen dat burgercollectieven niet noodzakelijkerwijs bijdragen aan een eerlijkere en rechtvaardigere samenleving, als ze niet representatief zijn voor de bredere gemeenschap (Jans et al., 2025).

In deze bijdrage betogen we dat het inderdaad nodig is om de potentie van burgercollectieven voor maatschappelijke waardecreatie beter in te schatten, maar dat we daarbij beter moeten duiden en omschrijven welke rollen we wel en niet kunnen verwachten van burgercollectieven, zodat burgercollectieven niet dezelfde wonderkrachten worden toegedicht als in het verleden vaak het geval was bij de keuze voor vermarkting van publieke dienstverlening. De inmiddels vrij grote maturiteit van de beweging van burgercollectieven in Nederland laat toe om de mogelijke rollen van burgercollectieven te identificeren en verder vorm te geven, ook rekening houdend met de sectoren waarin ze deze rollen vervullen.

Burgercollectieven hebben het potentieel om meerdere rollen te vervullen bij het stimuleren van maatschappelijke transities. Vanuit de literatuur kunnen we verschillende rollen onderscheiden:

> "Burgercollectieven hebben het potentieel om meerdere rollen te vervullen bij het stimuleren van maatschappelijke transities."

- **Burgercollectieven als IDENTIFICATOR:** Burgercollectieven kunnen markt- en overheidsfalen identificeren via verschillende mechanismen en methodologieën. Door hun aanwezigheid aan de basis, lokale kennis en het vermogen om te mobiliseren en te organiseren, signaleren ze problemen die door andere actoren vaak over het hoofd worden gezien, of door Staat noch markt opgepakt worden, en daardoor blijven liggen. Door hun "hands-on" benadering en lokale verbondenheid zijn ze broedplaatsen voor nieuwe methoden en het aanpakken van hardnekkige vraagstukken. Vanwege hun oplossingsgerichtheid en ongebondenheid aan formele politieke agenda's hebben ze het potentieel om bestaande beleidsproblemen te reframen en te experimenteren met praktische interventies (Hendriks & Dzur, 2022). Zo bieden ze onder meer toegankelijke, betaalbare alternatieven voor essentiële goederen en diensten die overheden en commerciële bedrijven niet (meer) leveren, met name op het gebied van gezondheidszorg, energie, huisvesting en infrastructuur (Bamberg et al., 2015; Czischke et al., 2020; Czischke et al., 2023).

Groene Buren Kampen: Wooncollectieven dragen waarden uit die in reguliere huisvestingssystemen op de tweede plek komen. Denk aan collectief bezit, sociale betrokkenheid en duurzaamheid. Ze identificeren cruciale tekortkomingen in de manier waarop huisvesting nu georganiseerd wordt en gaan zelf aan de slag. Groene Buren Kampen realiseerde bijvoorbeeld 26 woningen in Collectief Particulier Opdrachtgeverschap (CPO) om een sociale, duurzame en groene woonomgeving te creëren.

- **Burgercollectieven als EDUCATOR:** Dankzij hun specifieke bestuursvorm fungeren burger- collectieven als opvoeders. Regelmatige bijeenkomsten creëren ruimte voor debat en de uitwisseling van ideeën. Ze moedigen leden aan kritisch na te denken over kwesties, oplossingen en de belangen en perspectieven van anderen. Ze bieden vaak onderwijs en training, die vaardigheden voor actief burgerschap, democratisch gedrag en leiderschap in maatschappelijke transities bevorderen (Fung, 2003; Wagenaar 2009). Ze benadrukken ook de kracht van het collectief als tegengif tegen al te ver gevorderde uitwassen van het neoliberalisme; "alleen ben je sneller, samen kom je verder".

Energie Samen: Met ruim 740 leden (energiecoöperaties, stichtingen en individuen) vertegenwoordigt Energie Samen het grootste deel van de coöperatieve en particuliere opwek in Nederland. Naast belangenbehartiging is kennisuitwisseling een belangrijk activiteit. Door trainingen aan te bieden en kenniscafés, webinars en andere bijeenkomsten te organiseren, ondersteunen ze burgercollectieven in hun ontwikkeling.

- **Burgercollectieven als FACILITATOR van transities**: Wanneer burgercollectieven een meer volwassen fase bereiken, treden ze op als “scheppers van condities”. Door middel van innovatie, belangenbehartiging, betrokkenheid van de gemeenschap, het opbouwen van veerkracht, netwerkvorming en culturele verandering, kunnen ze bijdragen aan duurzamere, rechtvaardigere en veerkrachtigere gemeenschappen en kunnen ze bredere systemische veranderingen beïnvloeden. Netwerken van burgercollectieven, zoals Energie Samen, Lansco, NLZVE, LSA en COOPlink, evenals franchisemodellen zoals Broodfondsen, Herenboeren en Knarrenhof, versterken de faciliterende rol van burgercollectieven, vergroten hun impact en creëren een collectieve stem voor verandering.

Vereniging Herenboeren: Het aantal Herenboerderijen in Nederland groeit snel. Om een stabiele, evenwichtige bestuursstructuur in stand te houden, is in maart 2025 de Vereniging van Herenboerderijen in het leven geroepen. Dit maakt de beweging sterker, efficiënter en financieel slimmer, waardoor de maatschappelijke impact verder groeit.

- **Burgercollectieven als BRUGGENBOUWER:** Burgercollectieven fungeren als tussenpersonen die de kloof tussen burgers en overheden en andere belanghebbenden kunnen overbruggen. Ze verbeteren de communicatie, bevorderen samenwerking en zorgen ervoor dat de behoeften en perspectieven van hun leden worden vertegenwoordigd in overheidsprocessen. Zo hebben collectieven die gericht zijn op zorg, welzijn en re-integratie, vaak verbinding met gemarginaliseerde groepen of groepen die door de overheid moeilijk te bereiken zijn. Andere collectieven zijn heel sterk in het verbinden van “kleine” initiatieven en collectieven, overheidsinstanties, bedrijven en zorginstellingen tot een krachtig samenwerkingsverband.

Afrikaanderwijk Coöperatie: Via hun *hands-on* aanpak, gericht op empowerment, gedeelde verantwoordelijkheid en participatie, helpt de Afrikaanderwijk Coöperatie mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt ervaring op te doen, maatschappelijk betrokken te worden en vervolgens via peer-to-peer support anderen verder te helpen.

5

BETERE BENUTTING VAN HET POTENTIEEL VAN BURGERCOLLECTIEVEN: EEN ONDERZOEKSAGENDA

Ondanks hun potentieel blijven burgercollectieven relatief onbekend bij het grote publiek. Daarnaast zijn leden vaak niet representatief voor de diversiteit van de bredere lokale gemeenschap waarin ze geworteld zijn. Dat is ook niet per definitie noodzakelijk als het collectief wel de bredere lokale gemeenschap dient en regelmatig op passende manieren verantwoording aflegt (Kleinhans et al., 2020). De noodzakelijke maatschappelijke transities op het gebied van wonen, zorg, energie en klimaat zijn zeker in eerste instantie niet per definitie rechtvaardig of democratisch, maar “je moet ergens beginnen”. Richting geven is cruciaal voor elk transitieproces: er zijn meerdere paden die overwogen en nagestreefd kunnen worden (Leach et al., 2010). Transities kunnen rechtvaardigheid en duurzaamheid bewerkstelligen, maar ze kunnen ook leiden tot ongelijkheid en onzekerheid voor burgers, en het buitensluiten en polariseren van mensen die niet betrokken zijn bij een burgercollectief (Jans et al., 2025). Het vergroten van daadwerkelijke en representatieve burgerbetrokkenheid is algemeen erkend als noodzakelijk om rechtvaardige en duurzame transities te waarborgen, maar het blijft een uitdaging om dit op voldoende grote schaal en met de nodige diepgang te realiseren. Burgercollectieven kunnen die afstand tussen de grote maatschappelijke transities die noodzakelijk zijn en de individuele burger overbruggen, en daarbij een sleutelrol spelen in het bieden van handelingsperspectieven. De beperkt beschikbare literatuur over de interactie tussen mensen die wel en degenen die niet bij burgercollectieven betrokken zijn, benadrukt dat het noodzakelijk is om inclusiviteit te vergroten om ongelijkheid in omvangrijke transities te verminderen (Broekhuizen & Michels, 2017; Axon, 2020).

De rol van overheden in co-creatieprocessen

Om het potentieel van burgercollectieven als identificator, educator, facilitator en bruggenbouwer in maatschappelijke transities beter te benutten in samenwerkingsprocessen met overheden, is meer inzicht nodig in de condities waaronder burgercollectieven optimaal functioneren. Hiertoe dient allereerst verder worden nagedacht over beleid voor het faciliteren van het functioneren van burgercollectieven. Uit eerder onderzoek is bekend dat een ondersteunende en faciliterende rol van overheden bijdraagt aan de ontwikkeling en effectiviteit van burgercollectieven, mede door het verminderen van structurele barrières (Seixas & Berkes, 2009; Igalla et al., 2020; Kleinhans et al., 2023), waarbij in bijvoorbeeld aanbestedingsprocessen rekening gehouden wordt met hun specifieke institutionele logica. Deze rol blijft momenteel vaak beperkt en is erg afhankelijk van individuele ambtenaren die een verbindende rol willen spelen en voor een goede afstemming en facilitering zorgen (Van Meerkerk en Edelenbos, 2018). Dit maakt deze steun kwetsbaar. Bovendien blijft de relatie doorgaans erg asymmetrisch (Edelenbos et al., 2018; Spekkink et al., 2022). We zien nog weinig gelijkwaardige partnerschappen waarin co-creatie echt tot stand komt en er al doende van elkaar geleerd wordt.

Om betrokkenheid en impact op de lange termijn te waarborgen, moeten nieuwe partnerschappen tussen de civiele en publieke sector worden gesmeed, waarbij de uiteenlopende institutionele logica's zorgvuldig in overweging worden genomen. In plaats van de verschillende logica’s als obstakels voor co-creatie te zien, kunnen ze echter worden benut als kansen voor overheden om maatschappelijke uitdagingen effectiever aan te pakken. Om beter in kunnen spelen op de groeiende beweging van burgercollectieven is een uitnodigende overheid nodig: een overheid die weet heeft van de initiatieven die aanwezig zijn in de regio, sensitief is ten aanzien wat er speelt in lokale gemeenschappen, en die belangen, actoren en ideeën bij elkaar brengt, duidelijkheid biedt over beleidsdoelen en daarnaast nieuwe ruimtelijke beelden en ontwerpen

stimuleert, gericht op een duurzame toekomst (Van der Steen et al., 2015; Van Buuren, 2017; Horlings, 2017). De literatuur biedt nog weinig inzicht in de organisatorische en institutionele condities die voor uitnodigend handelen richting burgercollectieven van belang zijn en hoe publieke professionals hier concreet invulling aan kunnen geven (Hofstra & Edelenbos, in druk; Visser, 2023; Van Arkel & Tromp, 2024). Bovendien ontbreken er betrouwbare kwantitatieve gegevens over het aantal burgercollectieven, wat het begrijpen van trends en hun mogelijke impact op verschillende maatschappelijke transities bemoeilijkt. Een sturingsstijl die zich meer richt op responsiviteit naar en samenwerking met burgercollectieven heeft daarnaast implicaties voor de rolopvattingen en rolinvullingen van politici, bestuurders en ambtenaren (Visser, 2023). Hierover is echter nog weinig bekend.

Daarnaast is onderzoek gewenst naar de ideeën die onder ambtenaren en burgers leven over passende sturingsstijlen en -strategieën in relatie tot burgercollectieven. Bestaand onderzoek laat zien dat de perspectieven van burgers en ambtenaren hierover verschillen (Nederhand et al., 2019). Ambtenaren en burgers denken ook verschillend over de publieke waarde van burgercollectieven en weten niet dat er binnen deze groepen ook verschillen zijn in motieven en doelen (Hasanov & Zuidema, 2022; Blok et al., 2023). Dit kan leiden tot verschillende, soms tegenstrijdige verwachtingen over en weer, wat wantrouwen en frustratie in de hand werkt. Het is daarom belangrijk om meer inzicht te krijgen in de beelden, wederzijdse verwachtingen en perspectieven, om in gezamenlijkheid tot een beter begrip te komen van de rollen die burgercollectieven én overheden in meer gelijkwaardige partnerschappen kunnen spelen. Daarnaast vereist co-creatie met burgercollectieven een specifieke mindset bij beleidsmakers en andere professionals, waarbij zelfgeorganiseerde burgers worden beschouwd als experts op zich, met een eigen set vaardigheden en middelen om bij te dragen aan het proces (Czischke, 2021).

> “Daarnaast is onderzoek gewenst naar de ideeën die onder ambtenaren en burgers leven over passende sturingsstijlen en -strategieën in relatie tot burgercollectieven.”

Omgekeerd hebben burgercollectieven en hun netwerken nieuwe praktische, empirisch onderbouwde inzichten nodig om hun betrokkenheid bij transitieprocessen te verdiepen, hun zelfredzaamheid te versterken en gelijkwaardige partnerschappen te bevorderen. Door ontwikkelingen in het veld van burgercollectieven veel beter zichtbaar te maken, hoeven zij het wiel niet steeds opnieuw uit te vinden. Daarnaast helpt wetenschappelijk onderbouwde kennis over de mogelijkheden en de ontwikkeling van burgercollectieven om de impact van de beweging inzichtelijk te maken. Hier is niet alleen de beweging als geheel bij gebaat, maar ook de individuele burgercollectieven, doordat zij hiermee legitimiteit verwerven richting overheden en financiers.

De levenscyclus en groeipatronen van burgercollectieven

Hoewel veel burgercollectieven om verschillende redenen bewust klein willen blijven, is er eveneens meer inzicht nodig in hoe deze wens zich vertaalt binnen de levenscyclus van deze organisaties en op welke momenten in die levenscyclus specifieke beslissingen worden genomen om te investeren in de eigen groep in plaats van om "traditioneel" te groeien. Verder ontbreekt er een empirische basis om te verklaren welke factoren een rol spelen wanneer burgercollectieven niet in hun missie slagen, doordat deze organisaties door hun bottom-up-karakter vaak onvoldoende worden gedocumenteerd.

Een beter begrip van de levenscyclus en groeipatronen van burgercollectieven, van de invloed op leden en niet-leden, en het vertalen van deze inzichten naar beleidsrichtlijnen, zou daarnaast een belangrijke bijdrage leveren aan het creëren van een beter wederzijds begrip tussen burgercollectieven en overheden. Dit stelt overheden ook in staat om burgercollectieven als serieuze partners te beschouwen in maatschappelijke transities op een realistische en constructieve basis. Hieronder geven we enkele aandachtspunten aan voor betere samenwerking.

De diversiteit aan waarden en drijfveren van burgers

Hoewel het aantal burgercollectieven toeneemt (De Moor, 2023), is slechts een kleine minderheid van de bevolking daadwerkelijk bekend met en betrokken bij een collectief (bijvoorbeeld in de energiesector: Schwanitz et al., 2023). Er wordt vaak verondersteld dat mensen, wanneer ze de kans krijgen, automatisch zullen deelnemen, maar in de praktijk is dit niet altijd het geval (Perlaviciute, 2022). Burgercollectieven lijken vaak specifieke groepen burgers aan te trekken die verschillen van degenen die niet deelnemen, bijvoorbeeld in termen van waarden, motivatie en demografische kenmerken (Sloot et al., 2018; Sloot et al., 2019; Goedkoop et al., 2023). Er is meer inzicht nodig in de sociale drijfveren van burgers die wel en niet deelnemen aan burgercollectieven. Hetzelfde geldt voor de strategieën en het leiderschap die nodig zijn om niet-deelnemers effectief bij transities te betrekken. Dit geldt met name voor groepen die hun vertrouwen in instellingen hebben verloren of om verschillende redenen bij de ontwikkeling van burgercollectieven aan de zijlijn staan. Ook het perspectief van groepen met een lagere sociaaleconomische status (SES) is momenteel nog een blinde vlek (Broekhuizen & Michels, 2017). Een belangrijke vraag in toekomstig onderzoek is welke coöperatieve modellen en methoden kunnen zorgen voor een rechtvaardige samenwerking tussen initiatieven van het maatschappelijk middenveld, de overheid en de academische wereld. Daarnaast speelt de vraag hoe collectieven kunnen bijdragen aan een meer rechtvaardige verdeling van middelen, bijvoorbeeld in het kader van de energietransitie. Het perspectief van ondervertegenwoordigde groepen is cruciaal om hen effectief in processen te betrekken en om polarisatie te voorkomen. Daarnaast is het essentieel om te onderzoeken hoe burgercollectieven het gevoel van controle over het eigen leven kunnen versterken en actief burgerschap in maatschappelijke transities kunnen vergroten (Czischke & Huisman, 2018; Hamann et al., 2024).

Oplossingen voor deze uitdagingen variëren waarschijnlijk afhankelijk van de levenscyclusfase van het burgercollectief, de capaciteit, de regionale dynamiek en de specifieke problemen die zich voordoen. Daarbij is de gehechtheid van mensen aan de plek waar ze wonen en werken en verbondenheid met de lokale gemeenschap een goed startpunt voor co-creatieprocessen. Uitgaan van de betekenis die de omgeving en de gemeenschap heeft voor mensen is een waarderende benadering die mensen kan mobiliseren rond een gezamenlijke aanpak en agenda voor hun wijk, dorp, stad of gebied (Grenni et al., 2020).

6

CONCLUSIE

Burgercollectieven hebben een uniek potentieel om maatschappelijke transities te bevorderen door hun lokale verankering, decentrale besluitvorming en innovatieve aanpak. Hun afwijkende institutionele logica biedt kansen voor co-creatieprocessen (Itten et al., 2021; Brysch et al., 2023), mits overheden hen als gelijkwaardige partners erkennen en hun autonomie respecteren. Dit vereist een uitnodigende overheid die sensitief is voor lokale dynamieken en in staat is om structurele barrières te slechten. Om dit potentieel volledig te benutten, zijn verdere inzichten nodig in de levenscycli van burgercollectieven, hun impact op diverse maatschappelijke uitdagingen, en de voorwaarden voor gelijkwaardige samenwerkingen. Zowel overheden als burgercollectieven kunnen leren van “best practices“ om effectieve co-creatieprocessen vorm te geven en handvatten te ontwikkelen voor inclusieve en rechtvaardige transities. Een meer responsieve en op samenwerking gerichte aanpak biedt niet alleen perspectief voor het versterken van burgercollectieven, maar kan ook bijdragen aan bredere maatschappelijke veerkracht en een duurzaam herstel van vertrouwen tussen burgers en overheid.

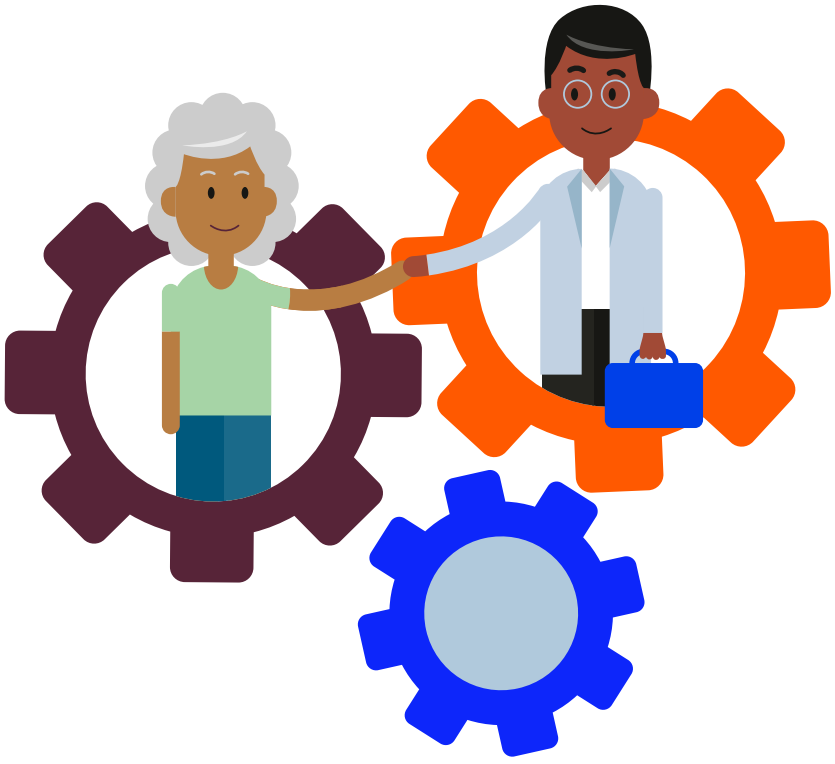

LITERATUUR

- Atkinson, R., Dörfler, T., Hasanov, M., Rothfuß, E., & Smith, I. (2017). Making the case for self-organisation: Understanding how communities make sense of sustainability and climate change through collective action. *International Journal of Sustainable Society*, 9(3), 193-209.
- Avelino, F., Wijsman, K., van Steenbergen, F., Jhagroe, S., Wittmayer, J., Akerboom, S., Bogner, K., Jansen, E. F., & Kalfagianni, A. (2024). Just sustainability transitions: Politics, power, and prefiguration in transformative change toward justice and sustainability. *Annual Review of Environment and Resources, Volume 49*, 519-547.
- Axon, S. (2020). The socio-cultural dimensions of community-based sustainability: Implications for transformational change. *Journal of Cleaner Production, 266*(121933).
- Bamberg, S., Rees, J., & Seebauer, S. (2015). Collective climate action: Determinants of participation intention in community-based pro-environmental initiatives. *Journal of Environmental Psychology, Volume 43*, 155–165.
- Barnes, J., & Hansen, P., (2022). Governing energy communities: The role of actors and expertise in business model innovation. In S. Löbbe, F. Sioshansi & D. Robinson, *Energy Communities: Customer-centered, market driven, welfare-enhancing?* (pp. 261-276). Academic Press.
- Bomberg, E., & McEwen, N. (2012). Mobilizing community energy. *Energy Policy*, 51(C), 435-444.
- Bosch, E. M. (2016). *'Self-Organization' of welfare-services in deprived and wealthier urban neighborhoods in the Dutch Participation Society.* Università degli Studi di Milano-Bicocca.
- Blok, S., Van Buuren, M. W., & Fenger, H. J. M. (2023). The public value of citizens' initiatives: Evidence from a Dutch municipality. *The American Review of Public Administration, 53*(7-8), 263-279.
- Bovens, M. A. P., Tiemeijer, W. L., Keizer, A. G., Hulscher, S. J. M. H., De Boer, T., & Codrington, P. (2023). *Grip: Het maatschappelijke belang van persoonlijke controle*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Broekhuizen, G. R., & Michels, A. M. B. (2017). Non-participatie in de doe-democratie. *Bestuurswetenschappen, 71*(2), 22-38.
- Brown, D., Hall, S., & Davis, M. E. (2020). What is prosumerism for? Exploring the normative dimensions of decentralised energy transitions. *Energy Research & Social Science, 66*(101475).
- Bulley, D., & Sokhi-Bulley, B. (2014). Big society as big government: Cameron's governmentality agenda. *The British Journal of Politics and International Relations, 16*(3), 452-470.

- Brysch, S. L., & Czischke, D. (2022). Affordability through design: The role of building costs in collaborative housing. *Housing Studies, 37*(10), 1800–1820.
- Brysch, S. L., Garcia i Mateu, A., & Czischke, D. (2023). The process of value setting through co-design: The case of La Borda, Barcelona. *CoDesign, 20*(3), 1-17.
- Cajaiba-Santana, G. (2014). Social innovation: Moving the field forward: A conceptual framework. *Technological Forecasting and Social Change, Volume 82*, 42-51.
- Czischke, D. (2023). *Position paper t.b.v. Rondetafelgesprek Wooncoöperaties d.d. 11 oktober 2023, Tweede Kamer der Staten Generaal, vaste commissie voor Binnenlandse Zaken*. Tweede Kamer der Staten Generaal.
- Czischke, D., Peute, M., & Brysch, S. (2023) Together: ***Ruimte voor Collectief Wonen***. Nai010.
- Czischke, D. (2021). De Architect als Medeontwerper: In 'collaboratieve housing-projecten' is iedereen deskundig. *De Architect, juni 2021*, 152-161.
- Czischke, D., Carriou, C., & Lang, R. (2020). Collaborative housing in Europe: Conceptualizing the field. *Housing, Theory and Society, 37*(1), 1-9.
- Czischke, D., & Huisman, C.J. (2018). Integration through Collaborative Housing? Dutch Starters and Refugees Forming Self-Managing Communities in Amsterdam. *Urban Planning 3*(4), 156-165.
- De Moor, T. (2013). *Homo Cooperans: Instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving* (oratie Universiteit Utrecht). Universiteit Utrecht, Faculteit Geesteswetenschappen.
- De Moor, T. (2021). Three waves of cooperation: A millennium of institutions for collective action in historical perspective (Case-study: The Netherlands). In E. Brousseau, J. M. Glachant & J. Sgard (Ed.), *Oxford Handbook on International Economic Governance and Market Regulation* (pp. 4-30). Oxford University Press.
- De Moor, T. (2023). *Shakeholder society? Social enterprises, citizens and collective action in the community economy.* Erasmus Research Institute of Management.
- De Moor, T. (2024). *Hoe waarde weerbaar wordt: Bouwen aan de gemeenschapseconomie in Rotterdam.* CollectieveKracht.
- De Moor, T., Duffhues, T., Karlas, E., & Veldsink, C. (2020). *Krachtiger als collectief: Uitdagingen van burgercollectieven in Nederland, anno 2020.* CollectieveKracht.

- De Moor, T. (2020). De prosociale burger als copiloot. *Publiek Denken*, 31 maart 2020. https://publiekdenken.nl/partners/kennisprogramma-duurzaamdoor/essay-de-prosociale-burger-als-copiloot/
- Den Ridder, J., Miltenburg, E., Kunst, S., Van 't Hul, L. & Van den Broek, A. (2022). *Burgerperspectieven*. Bericht 1. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Driessen, E. M. M. A., Boogaard, G., & Den Ouden, W. (2019). De wettelijke regeling van het right to challenge in de praktijk: Much ado about nothing? *RegelMaat: Kwartaalblad voor Wetgevingsvraagstukken, 34*(6), 415-429.
- Driessen, E. M. M. A. (2024). *Stimulering en facilitering van burgerinitiatieven door de overheid: Over de invulling van de 'dienende overheid' bij derde generatie burgerparticipatie* (proefschrift Universiteit Leiden). Boom.
- Duijn, M., Van Buuren, M. W., Edelenbos, J., Van Popering-Verkerk, J., & Meerkerk, I. (2019). Community-based initiatives in the Dutch water domain: The challenge of double helix alignment. *International Journal of Water Resources Development, 35*(3), 383–403.
- Edwards, M. (2004). *Civil society*. Polity Press (fourth edition).
- Edelenbos, J., & Van Meerkerk, I. (Red.) (2016). *Critical reflections on interactive governance: Self-organization and participation in public governance.* Elgar Online.
- Edelenbos, J., Van Meerkerk, I., & Schenk, T. (2018). The evolution of community self-organization in interaction with government institutions: cross-case insights from three countries. *The American Review of Public Administration, 48*(1), 52-66.
- Engbersen, G., Van Bochove, M., De Boom, J., Bussemaker, J., El Farisi, B., Krouwel, A., Van Lindert, J., Rusinovic, K., Snel, E., Van Heck, L., Van der Veen, H., & Van Wensveen, P. (2021). *De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland: Vijfde meting*. Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.
- European Environment Agency (2009). *EMEP/EEA air pollutant emission inventory guidebook 2009*. European Environment Agency.
- European Parliament (2023). *Renewable energy directive*. European Parliament.
- Ferreri, M. (2024). Housing movements, commons and 'precarious institutionalization'. *Housing, Theory and Society, 41*(5), 608–627.
- Ferreri, M., & Vidal, L. (2022). Public-cooperative policy mechanisms for housing commons. *International Journal of Housing Policy, 22*(2), 149-173.

- Foucault, M. (2002) The subject and power. In J. Faubion (Ed.), Power: *Essential works of Foucault 1954–1984* (pp. 326–348). Penguin.
- Fransen, J., Ochoa Peralta, D., Vanelli, F., Edelenbos, J. & Calzada Olvera, B. (2022). The emergence of urban community resilience initiatives during the COVID-19 pandemic: An international exploratory study. *The European Journal of Development Research, 34*(1), 432-454.
- Fung, A. (2003). Associations and democracy: Between theories, hopes, and realities. *Annual Review of Sociology*, 29(1), 515-539.
- Germes, L. A. M. H., Wiekens, C. J., & Horlings, L. G. (2021). Success, failure, and impact of local energy initiatives in the Netherlands. *Sustainability, 13*(22), 12482.
- Giudici, A., Combs, J. G., Cannatelli, B. L., & Smith, B. R. (2020). Successful scaling in social franchising: The case of Impact Hub. *Entrepreneurship Theory and Practice, 44*(2), 288-314.
- Goedkoop, F. & Devine-Wright, P. (2016). Partnership or placation? The role of trust and justice in the shared ownership of renewable energy projects. *Energy Research & Social Science, Volume 17*, 135-146.
- Goedkoop, F., Jans, L., Perlaviciute, G., Masson, T., Fritsche, I., Favaro, T., Hofer, A., Eisenberger, I., Gutschi, C., Grosche, C., Held, J., Athenstaedt, U., & Corcoran, K. (2023). An interdisciplinary understanding of energy citizenship: Integrating psychological, legal, and economic perspectives on a citizen-centred sustainable energy transition. *Energy Research and Social Science, 97*(102959).
- Grenni, S., Soini, K., & Horlings, L. G. (2020) The inner dimension of sustainability transformation: how sense of place and values can support sustainable place-shaping. *Sustainability Science, Volume 15*, 411–422.
- Hamann, K. R. S., Bertel, M. P., Ryszawska, B., Lurger, B., Szymański, P., Rozwadowska, M., Goedkoop, F., Jans, L., Perlaviciute, G., Masson, T., Fritsche, I., Favaro, T., Hofer, A., Eisenberger, I., Gutschi, C., Grosche, C., Held, J., Athenstaedt, U., & Corcoran, K. (2023). An interdisciplinary understanding of energy citizenship: Integrating psychological, legal, and economic perspectives on a citizen-centred sustainable energy transition. *Energy Research and Social Science, 97*(102959).
- Hammingh, P., Van Soest, H., Daniels, B., Koutstaal, P. & Menkveld, M. (2022). *Klimaat- en energieverkenning*. TNO.
- Hasanov, M., & Zuidema, C. (2022). Local collective action for sustainability transformations: Emerging narratives from local energy initiatives in The Netherlands. *Sustainability Science, Volume 17*, 2397–2410.
- Hendriks, C. M., & Dzur, A. W. (2022). Citizens' governance spaces: Democratic action through disruptive collective problem-solving. *Political Studies, 70*(3), 680-700.

- Hofstra, R. & Edelenbos, J. (in druk). What to do with public participation? *Conceptualizing and explaining responsiveness of civil servants*.
- Horlings, L. G. (2017). Transformative socio-spatial planning: Enabling resourceful communities. Gedownload van: *InPlanning.eu*, op 31-10-2024.
- Horlings, L. G., Van Kann, F., & Soares da Silva, D.S. (2023). The art of muddling through: Spatial planning conditions for citizen energy communities. Gedownload van: *InPlanning.eu*, op 31-10-2024.
- Horlings, L. G., & Wills, J. (2024). Subnational leadership in response to environment and climate change. *Regional Studies* (online publicatie).
- Hubert, A. (2011). *Empowering people, driving change: Social innovation in the European Union*. Bureau of European Policy Advisors.
- Igalla, M., Edelenbos, J., & Van Meerkerk, I. (2019). Citizens in action, what do they accomplish? A systematic literature review of citizen initiatives, their main characteristics, outcomes, and factors. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 30*(5), 1176-1194.
- Igalla, M., Edelenbos, J., & Van Meerkerk, I. (2020). What explains the performance of community-based initiatives? Testing the impact of leadership, social capital, organizational capacity, and government support. *Public Management Review, 22*(4), 602–632.
- IPSOS (2022). *Maatschappelijke Barometer december 2022*. IPSOS.
- Itten, A., Sherry-Brennan, F., Hoppe, T., Sundaram, A., & Devine-Wright, P. (2021). Co-creation as a social process for unlocking sustainable heating transitions in Europe. *Energy Research & Social Science, Volume 74*(101956).
- Jans, L. (2021). Changing Environmental Behaviour from the Bottom Up: The Formation of Pro-Environmental Social Identities. *Journal of Environmental Psychology, 73*, 101531.
- Jans, L., Goedkoop, F., Perlaviciute, G., Hamann, K., Masson, T. & Burgerhof, B. (2024). How Bottom-Up and Top-Down Governance of Community Energy Initiatives Affects Citizens' Perceptions, Acceptability, and Willingness to Join. *Energy Policy, Volume 195*(114389).
- Jans, L., Perlaviciute, G. & Goedkoop, F. (2025). Harnessing Shared Identity to Motivate a Just and Sustainable Energy. In T. Hoppe, F. H. J. M. Coenen, & N. Mohlakoana (Eds.), *Research Handbook on Low-Carbon Communities*. Edward Elgar Publishing (nog te verschijnen).
- Karré, P. M., & Van Meerkerk, I. (2023). The challenge of navigating the double hybridity in the relationship between community enterprises and municipalities. *Journal of Social Entrepreneurship* (online publicatie).

- Kleinhans, R. (2017). False promises of co-production in neighbourhood regeneration: The case of Dutch community enterprises. *Public Management Review 19*(10), 1500–1518.
- Kleinhans, R., Bailey, N., & Lindbergh, J (2020). How community-based social enterprises struggle with representation and accountability. *Social Enterprise Journal 16*(1), 60-81.
- Kleinhans, R., Van Meerkerk, I. Warsen, R., & Clare, S. (2023). Understanding the durability of community enterprises in England. Results of a fuzzy-set qualitative comparative analysis. *Public Management Review 25*(5), 926–949.
- Kloosterman, R., & Akkermans, M. (2022). Duurzaam denken en duurzaam doen: Verschillen tussen jong en oud. *Geron 24*(4).
- Leach, M., Stirling, A. C., & Scoones, I. (2010). *Dynamic sustainabilities: Technology, environment, social justice*. Routledge.
- Loorbach, D., Wittmayer, J., Avelino, F., Von Wirth, T., & Frantzeskaki, N. (2020). Transformative innovation and translocal diffusion. *Environmental Innovation and Societal Transitions, Volume 35*, 251-260.
- Mahieu, R., & Van Caudenberg, R. (2020). Young refugees and locals living under the same roof: Intercultural communal living as a catalyst for refugees' integration in European urban communities? *Comparitative Migration Studies, Volume 8*, Article 12.
- Markantoni, M. (2016). Low carbon governance: Mobilizing community energy through top-downsupport? *Environmental Policy and Governance, 26*(3), 155-169.
- Mullins, D., & Moore, T. (2018). Self-organised and civil society participation in housing provision. *International Journal of Housing Policy, 18*(1), 1-14.
- Nederhand, J., Klijn, E. H., Van der Steen, M. A., & Van Twist, M. J. W (2019). The governance of self-organization: Which governance strategy do policy officials and citizens prefer? *Policy Sciences, Volume 52*, 233-253.
- Olsthoorn, M., Pommer, E., Ras, M., Van der Torre, A. & Wildeboer Schut, J. M. (2017). *Voorzieningen verdeeld. Profijt van de overheid in 2014*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons. The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Pera, M., & Bussu, S. (2024). Towards democratisation of public administration: Public-commons partnerships in Barcelona. *International Journal of the Commons, 18*(1), 164–176.

- Perlaviciute, G. (2022). Contested climate policies and the four Ds of public participation: From normative standards to what people want. *WIREs Climate Change, 13*(1), e749.
- Rosenthal, U., Blank, D. H. A., Bodewes, T. E., Frissen, V. A., Klasen, E. C., Meijer, E. M., Morley, P., Peels, A. J. H. M., Schuurmans, M. F. H., Soete, L. L .G., & Corbey, D. J. M. (2014). *De kracht van sociale innovatie.* Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid.
- Schiller-Merkens, S. (2022). Social transformation through prefiguration? A multi-political approach of prefiguring alternative infrastructures. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung, 47*(4), 66-90.
- Schreuder, W., & Horlings, L.G. (2022). Transforming places together: Transformative community strategies responding to climate change and sustainability challenges. *Climate Action, 1*(24).
- Schwanitz, V. J., Wierling, A., Arghandeh Paudler, H., Von Beck, C., Dufner, S., Knutsdotter Koren, I., Kraudzun, T., Marcroft, T., Mueller, L., & Zeiss, J. P. (2023). Statistical evidence for the contribution of citizen-led initiatives and projects to the energy transition in Europe. *Scientific Reports, 13,* 1342.
- Seixas, C., & Berkes, F. (2009). Community-based enterprises: The significance of partnerships and institutional linkages. *International Journal of the Commons, 4*(1), 183-212.
- Sloot, D., Jans, L., & Steg, L. (2018). Can community energy initiatives motivate sustainable energy behaviours? The role of initiative involvement and personal pro-environmental motivation. *Journal of Environmental Psychology, Volume 57*, 99-106.
- Sloot, D., Jans, L., & Steg, L. (2019). In it for the money, the environment, or the community? Motives for being involved in community energy initiatives. *Global Environmental Change, Volume 57*(101936).
- Spekkink, W., Rödl, M., & Charter, M. (2022). Repair cafés and precious plastic as translocal networks for the circular economy. *Journal of Cleaner Production, Volume 380*, Part 2 (135125).
- Tracey, P., & Jarvis, O. (2007). Toward a theory of social venture franchising. *Entrepreneurship Theory and Practice, 31*(5), 667-685.
- Van Arkel, T., & Tromp, N. (2024). What do designers bring to the table? Identifying key design competencies when designing for societal challenges in the public sector, In C. Gray, E. Ciliotta Chehade, P. Hekkert, L. Forlano, P. Ciuccarelli, & P. Lloyd (Eds.), *DRS2024: Boston, 23–28 June*. Design Research Society.
- Van Buuren, M. W. (2018). *Uitnodigend besturen Het organiseren van ruimte voor initiatief*. Erasmus Universiteit Rotterdam.

- Van den Berg, P. E .W., Sanders, J. A. A., Maussen, S. J. E., & Kemperman, A. D. A. M. (2023). Collective self-build for senior friendly communities: Studying the effects on social cohesion, social satisfaction and loneliness. Housing Studies, 38(7), 1323-1341.
- Van der Steen, M. A., Scherpenisse, J., & van Twist, M. J. W. (2015). Sedimentatie in sturing: Systeem brengen in netwerkend werken door meervoudig organiseren. NSOB.
- Van Meerkerk, I., & Edelenbos, J. (2018). Boundary spanners in public management and governance: An interdisciplinary assessment. Edward Elgar Publishing.
- Verhoeven, I., & Tonkens, E. (2013). Talking active citizenship: Framing welfare state reform in England and the Netherlands. Social Policy and Society, 12(3), 415-426.
- Visser, V. (2023). Who is invited? A mixed-method study on governments' and citizens' perspectives on invitational governance (proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam). EUR.
- Voorberg, W. H., Bekkers, V. J. J. M., & Tummers, L. G. (2014). A systematic review of co-creation and co-production: Embarking on the social innovation journey. Public Management Review, 17(9), 1333-1357.
- Wagenaar, H. (2009). Commentary: Recovering public ethos: Critical analysis for policy and planning. Planning Theory & Practice, 10(3), 414-421.
- Wittenberg, K., Corten, R., van der Lippe, T., & De Moor, T. (2024). The emergence of citizen collectives for care: The role of social cohesion. BMC Public Health, Volume 24, 3360.
- Wittmayer, J. M., Hielscher, S., Rogge, K. S., & Weber, K. M. (2024). Advancing the understanding of social innovation in sustainability transitions: Exploring processes, politics, and policies for accelerating transitions. Environmental Innovation and Societal Transitions, Volume 50, 100805.

collectieve KRACHT

Hét kennisplatform voor burgercollectieven

Bekijk alle infographics op collectievekracht.eu

Dit artikel is tot stand gekomen dankzij wetenschappers van de volgende universiteiten:

RSM Erasmus | TU Delft | Universiteit Leiden | rijksuniversiteit groningen

Deze publicatie is onderdeel van het VICI-project Building a UNified theory for the development and resilience of Institutions for Collective Action for Europe in the past millennium (UNICA) met projectnummer VI.C.191.052, dat mede is gefinancierd door de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door:

UNICA VICI PROJECT | Stichting Erasmus Trustfonds | stichting Goede Grutten | DUURZAAM DOOR | Nationale Postcode Loterij Buurtfonds | NWO | oranje fonds